

Amikor a kutatás alakul...

AZ EGYETEMEKRŐL ÉS TUDOMÁNYOS RENDSZERÜNK REFORMJÁNAK SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL¹

Előszó

Németország differenciált tudományos rendszerrel rendelkezik, amiért több tudományos „szomszédunk” is irigyel minket - vagy inkább irigyelt? Úgy tűnik, itt mindenről gondoskodtak, minden tudományos feladathoz, azokhoz is, melyeket a társadalom ró a tudományra, adottak a megfelelő kutatási intézmények. Ez a rendszer az egyetemi kutatástól kezdve, melynek a kutatás és oktatás egysége a sajátja, a Max-Planck-Institute kutatóhálózatán át, amit az új tudományos haladás sajátos teljesítmény-profilja jellemez, az ún. „Nagy Kutatásokig” terjed, melyek a nagy kutatóeszközök és az időben behatárolt kutatási és fejlesztési feladatok segítségével írhatók le (korábban teljesen nyíltan nemzeti érdekeknek neveztük ezeket). Említhetjük még a Fraunhofer kutatóhálózatot, melynek a gazdaság közeli, felhasználás-orientált kutatás a feladata, vagy az ipari kutatásokat, amelyekben a kutatás és fejlesztés szoros kapcsolata a meghatározó. De ez a rendszer önmagán belül is innovatív? Tovább fejlődik, még hozzá olyan irányban, amerre a kutatás, adott intézményes kereteitől függetlenül, halad? Megalapozott kétségek merülhetnek itt fel. Hiszen nem egy rendszer logikája, hanem magának a kutatásnak a logikája határozza meg a kutatás és tudomány fejlődését.

Amíg a rendszer fejlődött, nem volt semmi probléma, de a rendszer már nem fejlődik. Igen, azt lehet mondani, hogy most csak fáradtságosan marad talpon, és ezzel az anyagi alapjaira gondolunk. Ez intézményes stagnáláshoz vezet, és a részrendszerek egymással szembeni növekvő elszigeteltségéhez. Ahol szűkösek lesznek az anyagiak, mindenki a már adott, elért körülmények között igyekszik tartósan be rendezkedni, mindenki csak a saját rendszerére gondol, és nem a másikéra. Ez azonban azt jelenti, hogy egy olyan tudományos rendszer, mint a német - hasonlók érvényesek egyébként a franciára is, holott az másképp szervezett - alapjában véve állandó vonásokat mutat. Az egyetem, a Max-Planck, a Helmholtz, a Leibniz, a Fraunhofer stb. rendszere nem változik. Azt is elfelejtettük, hogy a Helmholtz Központok is lehetnek halandók. Jogos az aggódo kérdés: minden (intézményes) haladás, ha egyáltalán, akkor csak egy adott részrendszerben zajlik-e? Az egész rendszerre vonatkoztatva minden a régiiben marad?

Ez fatális lenne. Hiszen végül mindennek arra kellene kifutnia, hogy egy tudományos rendszert a kutatás és annak jövője kedvéért mozgásban tartsanak. A kutatás az új szakadatlan keresése. Elviseli ezt a megszokott intézményes régi? Vagy, másképp fogalmazva: nem kell minden intézményes elemnek a kutatást követnie, mely nem csak önmagát, hanem saját intézményes feltételeit is mozgatja? Erről, reformjának adott feltételeiről és szükségességéről beszélünk a következőkben. Mindenekelőtt az egyetem mint kutatási intézmény jövőjéről van szó. Hiszen az egyetem az, amely (a dicséretes Kiválósági Kezdeményezés/Exzellenzinitiative és furcsa paktumok ellenére, melyeket a tartományok saját egye-

temeikkel, tehát valójában saját magukkal kötnek), már most a tulajdonképpeni vesztese a tudomány változásainak. A kulcsszavak a következők: a marginalizált egyetem, transzdiszciplináris perspektívák, hova tegyük a bölcsészettudományokat, a provincia szeretete és más rossz szokások, intézményes orvosság az egyetemnek.

Marginalizált egyetem

1996-ban a Wissenschaftsrat a *Tézisek az egyetemi kutatáshoz*-ban azt írta, hogy a „nagy méret, az erős alap kutatási orientáltság, az utánpótlásképzés teljesítménye és annak a lehetőségnek az alapján, hogy minden kutatási problémát nyomon kövessünk (...) úgy, mint régen, most is az egyetemeken végzett kutatások képezik az egész kutatási rendszer alapját”. [1] Igazuk van, ma még. Sehol másutt nem függ össze a kutatás fogalma olyan sokféle kutatási területtel és kutatási érdeklődéssel, és sehol másutt nem folyik a tudományos utánpótlás képzése (nem csupán saját részre, hanem a többi tudományos rendszernek is) a kutatás és oktatás ehhez szükséges kontextusában, csak az egyetemeken. Az egyetem a kutatási rendszerünknek a magja. Ezt azonban egyáltalán nem látják mindennütt így. Hogyan lenne másképp megmagyarázható, hogy az a tudománypolitikai felfogás, amely régóta felfedte vonzalmát az egyetemeken kívüli kutatási intézményekhez, az egyetemeken egyre inkább nagybetűvel írja az oktatást és kicsivel a kutatást?

Mikor 1999-ben „a DFG és a Max-Planck Gesellschaft Rendszer-értékelésének” bizottsága ajánlást írt [2], ott azt olvashattuk, hogy a német egyetemek hatékonysága a képzés, a tudás közvetítése és terjesztése tekintetében rosszul áll, hogy a vezetési struktúrák és ezzel együtt a sokat dicsért autonómia elfogadása nem megfelelő, és hogy hiányoznak azok az alkalmas formák egy valódi minőségi menedzsmenthez, amiért saját maguk kezkeskednek. Az egyetemi kutatásokról kifejezetten nem volt szó; a bizottság úgy látta, annak igényeit a DFG és a Max-Planck Gesellschaft biztosítja. Az új párbeszédnek megfelelő trend szerint nyomatékosan felhívták a figyelmet az oktatási és menedzsment szektor változásaira. Az egyetemet, mint oktatási intézményt és nem mint kutatási helyet tárgyalják. Ezen az említett Kiválósági Kezdeményezés (*Exzellenzinitiative*) sem változtat semmit, amely három támogatási kategóriájával (tudományos fokozatot adó iskolák, kiváló csoportok, jövőkonceptciók) jelentős összeget pumpál az egyetemek teljesítményképes kutatási területeibe. Ezek az eszközök (mivel bölcsen, versenykörülmények között osztották szét) csak néhány egyetemnek jönnek kapóra, és csak meghatározott ideig használhatók. Az egyetemi alapszükségleteket ezzel nem tudják biztosítani. Nem szalmaláng, de nem is tudománypolitikai fordulat.

Az oktatási aspektus dominanciája természetesen a német egyetemek tömegegyetemmé válásával kapcsolatban van, és az azzal összefüggő, a kutatók mindent felemészítő oktatási kötelezettségével is, de biztosan azzal is, hogy a tudománypolitikai értelmezés számára a kutatás bája csak az egyetemeken kívüli, erre kiszemelt magasosztos helyeken bontakozik ki.

Hallgatók százainak tartott szemináriumok és gyakorlatok, olyan hallgatóknak, akik legtöbbször nem is tudják, hogy alkalmasak-e az adott tanulmányokra (és nem is mondja meg nekik senki), zárt-helyi dolgozatok tömkelege és a véget nem érő vizsgaidőszakok egyáltalán nem függenek össze azzal az elképzeléssel a kutatásról, amely legszívesebben egyrészt a nagykutatóval azonosítaná ezt, másrészt megpróbál testközelben maradni. Mit jelent még az egyetemekre vonatkoztatva, hogy a tudományos rendszer magja? Vagy egy ilyen rendszer alapja?

A statikussággal szemben, amitől az egyik szenved, a másik meg elégedett, olyan kutatási és tudományos rendszere kell gondolni, amelyben az illetékesség jobban és tudományos szempont-

ből igazságosabban lenne elosztva, amelyben nem csak a részrendszerekben történő kutatást, hanem magukat a részrendszereket is fejlődésükben gondolnánk el, és mindezt nem csak önmagáért, hanem a kutatási és tudományos rendszer egészéért. Akkor aztán a feladatok helye is változhatna, és ezzel együtt a kutatás is, amit szolgál. A kutatás fogalmán belüli régi elhatárolódások is mozgásba lendültek, és ezzel együtt az illetékesség is, illetve a kutatási részrendszerek profiljai. Másrészt, a Wissenschaftsrat szavaival: „A különböző kutatástípus a tudományos rendszerek egyes intézményes szektorához történő hozzárendelése csak részben, ma pedig már kevésbé, mint régen helytálló. Az egyetemek és a Max-Planck Gesellschaft nagymértékben hozzájárulnak a felhasználásra irányuló kutatáshoz, míg más, főképp felhasználásra irányuló kutatásokat végző intézmények részben erősen az alapkutatásra is koncentrálnak. Az ilyesfajta összefonódásokat inkább erősíteni kellene, és nem adminisztratíván elválasztani.” [3] Felfogta már ezt a rendszer, a tudományos és politikai értelem?

Kétségek merülnek fel ezzel kapcsolatban. A Max-Planck, Helmholtz, Leibniz, Fraunhofer és más tudományos intézmények makacsul védik jogaikat, szövetségbe tömörülve ugyan, de csak mindig a saját illetékességük védelmében; és ha mégis valakinek veszítenie kellene, akkor az az egyetem – a már említett okok miatt. Tudományos rendszerünk magja gyengül, a biztosnak tekintett alap ingadozik. Azért, hogy ezt a folyamatot feltartóztassák, a Volkswagen Alapítvány neve által fémjelzett „Eckpunktepapier” az egyetemek, mint a „kutatás elsődleges központjai” kiépítésének szükségességéről beszél, egy (ahogyan azt kevésbé szépen nevezik) „képesség-koncentráció, amely az egyetemeken kívüli kutatási intézmények egyetemekhez történő intézményes csatlakozásával jön létre” (4), és nyomatékosan figyelmeztetnek az egyetemek szövetség általi kutatási támogatásának folytatására (erről később). Ez a jövő zenéje?

Mit teszünk valójában? Vitázunk, hogy az oktatásban a szövetségi állam vagy a tartományok az illetékesek, és magasztaljuk a föderalizmust, mintha ez megoldaná egy tudástársadalom problémáit, és vidéken megnyerné a kutatási versenyt (erről is esik még szó). Jelentéstanilag elkábitjuk magunkat az elit egyetemek ötletével, és eközben elveszítjük szem elől egyetemeink siralmas valóságát, anyagi gondjait. Bátran menetelünk az oktatási viszonyok szociologizálásától indulva annak didaktizálásán keresztül a gazdaságosságig, egymásba gabalyodó evaluációs és akkreditációs ötletekkel együtt. Úgy tűnik, néha már csodának látszik, hogy egyetemeink még mindig milyen jól teljesítenek. A végzősöknél semmilyen szakmai kihívástól nem kell megijedniük, a tudományos utánpótlásunkat bárhol a világon szívesen látják, a tudományos haladás, melyet az egyetemek táplálnak, több központi területen még mindig „made in Germany”. Csak a tudományos tisztviselők, úgy belül, mint kívül, nem akarják ezt észrevenni. Számukra minden a faiskolai megszeregyből következik.

A tudományos szellem egyszer csak bürokratikus aggyá változik? Akkor valóban minden elveszne. Akkor nem a kiemelkedő teljesítmény számítana, hanem előírászerű könyvelés és lebonyolítás, nem a laboratórium, hanem az iskola, nem a tudomány nevű kaland, hanem annak megszeli-dítése. A tudományos értelemből adminisztratív értelem lenne, a tudomány világból irattár. A legjobb úton haladunk efelé. Hiszen a nehézségekre és az átláthatatlan viszonyokra adott német válasz mindig az adminisztratív világ volt. A dacos 68-as mozgalom az adminisztratív értelem diadalával ért véget; ma, PISA után és a kínzó felismerést követően, miszerint az egyetemeink sem azok, amik korábban voltak, hasonlóképpen néz ki a dolog. Ahelyett, hogy Humboldt találékony unokái lennénk, átengedtük a definíció elsőbbségét, mely egyetemi fejlődés dolgában egykor a német egyetemek sajátja, és éppen a Humboldté volt, másoknak. A német egyetem lenne a magja egy jövőképes tudományos rendszernek?

Transzdiszciplináris perspektívák

Nem csupán tudománypolitikai okok szólnak a másképpgondolkodás mellett, hanem tudományelméletiek is. Arra gondolunk, hogy innovatív kutatás, azaz olyan kutatás, melyet az új keresése határoz meg, egyre inkább nem az egyes tudományterületek magjában játszódik le, vagyis ott, ahol a tankönyvi tudás megtalálható, hanem a széleken, különböző szakok és tudományágak között, és azok egymáshoz való kapcsolatában. A diszciplinaritás megmarad ugyan, mint az ilyesfajta kutatási formák előfeltétele is, de egyre inkább inter- vagy pontosabban *transzdiszciplináris* fejlődés egészíti ki. Egyáltalán nem új elméleti és módszertani paradigmáról van szó, ahogyan azt esetenként hallani, hanem egy olyan kutatási perspektíva növekvő jelentőségéről, amely alapjában véve mindig is része volt a sikeres kutatási és tudománytörténetnek. Más szóval: a transzdiszciplinaritás olyan kutatási és tudományos elv, amely ott hatékony, ahol a problémafelvetés és problémamegoldás kizárólag szakmai vagy diszciplináris definíciója nem lehetséges, illetve átível az ilyen meghatározásokon, tehát nem egy elméleti tanítás, amely megváltoztatta tankönyveinket. Ahogyan a szakszerűség és diszciplinaritás, úgy a transzdiszciplinaritás is a kutatást vezérlő elv és tudományos szerveződési forma, persze úgy, hogy a transzdiszciplinaritás feloldja azokat a szakmai és diszciplináris beszűküléseket, melyeket inkább intézményi szokásoknak, mint tudományos szükségszerűségnek köszönhetünk.

Ami itt igen elvontnak látszik, az már régen konkrét formát öltött a tudományos gyakorlatban, és egyre inkább próbálják intézményes keretek között támogatni. Ez érvényes pl. új tudományos központokra az USA-ban, mint pl. a Berkelyn, Chicagóban, a Harvardon, Princetonban és a Stanfordon [5]. A Harvardon a „Center for Imaging and Mesoscale Structures”, ahol olyan kérdéssel foglalkoznak, melyeket semmi értelme nem lenne egy bizonyos szakhoz vagy tudományághoz kapcsolni. Bizonyos nagyságrendű szervezetekről van szó általánosságban, nem pedig diszciplináris tárgyokról. Más intézményes forma is lehetséges itt, anélkül, hogy egy épületbe tömörítsék őket, mint pl. a „Center for Nanoscience” (CeNS) esetében a Müncheni Egyetemen, ahol a nanométerskálájú objektumaival és funkcióival foglalkozva, különböző természettudományi szakok és tudományágak dolgoznak együtt a kutatás és oktatás terén. [6]

Az együttműködés ilyen formája nem csupán a közvetlenül szomszédos szakokra és tudományágakra, mint ebben az esetben a természettudományok, korlátozható. Egy példa: 2000-ben a Berlin-Brandenburgi Tudományos Akadémián, ami régen Leibniz Akadémia, később Porosz Tudományos Akadémia volt, összeállt egy munkacsoport, amely egészségügyi normák kialakításával, indoklásával és meghonosításával foglalkozott. A háttérben egyrészt az a különös körülmény állt, hogy az egészség még mindig - az élővilágban ugyanúgy, mint a tudományos világban - bizonytalan fogalom, melyet leginkább úgy próbálnak meghatározni, mint a betegség hiányát („egészség: ld. betegség”), akkor azonban furcsamód üres marad, másrészt a német egészségügynek az a szomorú állapota, melynek a szokásos gyors-talpalás - legutóbbi, ismét siralmas példája az ún. egészségügyi reform koalíciós szellemében - nem tett jót. Alapvetőbb megfontolásokat (mint az egészség fogalma) kellett végigfuttatni és a szükséges tisztázásokat mélyebben - egészen az antropológiai és etikai mérlegelésekig - kellett megtenni. A munkacsoportban orvosok, jogászok, közgazdászok, biológusok és filozófusok dolgoztak. 2004-ben az *Egészség mérték után?* című tanulmányban tették közzé az eredményeket, és 2006-ban egy nyilatkozat formájában még egyszer összefoglalták. [7]

Miben álltak egy ilyesfajta csoport munkájának problémái, és hogyan lehetett azokat módszertanilag igazolható módon megoldani? A tényleges folyamat úgy nézett ki, hogy a szakterületek, különböző diszciplináris kompetenciák megjelenítői által képviselve, egymás mellett munkálkodtak - a tisztán

diszciplinárisan meghatározott első vázlatlól kezdve, a váltakozó diszciplináris aspektusok szerinti ismételt átdolgozáson át a közös szövegig. Ennek előfeltételei (újra csak időrendi sorrendben) a következők voltak: (1) A határtalan akarát a tanulás iránt, és a készség, hogy saját diszciplináris elképzelésünket rendelkezésre állítsuk. (2) Saját interdiszciplináris kompetencia kidolgozása, mégpedig más diszciplináris gondolatokkal való produktív eszmecserében. (3) Saját gondolatok újrafogalmazásának képessége az elért interdiszciplináris kompetencia fényében. (4) Közös szöveg összeállítása, melyben az érvelés egysége („*transzdiszciplináris egység*”) diszciplináris részek halmazának a helyébe lép. A konkrét esetben adottak voltak ezek a feltételek, ill. sikerrel járt a leírt folyamat.

Módszertanilag rekonstruálható fokozatai még egyszer röviden összefoglalva: diszciplináris kiinduló gondolat, a diszciplinák egybekapcsolása, interdiszciplináris kompetencia felépítése, „megfosztás a diszciplináktól” az érvelésben, transzdiszciplinaritás mint argumentatív egység. Döntő eközben az argumentatív nézőpont, illetve a körülmény, miszerint az egész folyamat, nem triviális értelemben, argumentatív térben játszódik le; az említett példában: a keresett egységet, itt az egészségügyi normák meghatározását, illetve az egészséges élethez szükséges mértékek meghatározását, különféle tudományágaktól elvonatkoztatva és egyidejűleg azokon át argumentatív módon hozták létre.

Amit itt példaértékűen a különböző szakok és tudományágak egy munkacsoportba történő összefogásaként bemutattam (de pl. az amerikai példákra és a müncheni nanocentrum szervezeti formájára is igaz), kritikusán össze lehetne hasonlítani a többi intézményesítési formával, főképp az egyetemmel. Így a mostani egyetemi intézményi struktúra csak kevésbé különbözik a XIX. századtól, a kora XX. századtól, és minden tudományfejlődés, mely leginkább új specializálódáshoz vezetett, még most is új intézmények létrehozásával végződik. Más szóval: az utóbbi 50-100 évben egy igen dinamikus tudományfejlődés nem csak nem oldotta fel a régi struktúrákat, melyek merőben más, régebbi fejlődéshez tartoztak, hanem úgy tűnik, inkább megerősítette azokat. Ezt lehetne az uralkodó egyetemi rendszer intézményes paradoxonjának is tartani, amelyet egyébként nem csak a szervezeti ötlettelenséggel, hanem nagyon is emberi hajlamokkal lehet magyarázni: számos tudós csak az intézményigazgatói poszttal zárul az akadémiai emberré válás. A tudományban is úgy van, mint az életben is oly sokszor: az intézményes és az emberi összefüggének egymással - nem mindig az intézményes hasznára.

A vidék iránti vonzalom és más bűnök

Maradjunk az egyetemnél! Még egészen más fogyatékoságok is fenyegetik, mint azok, melyek önmagában az intézményességen belül lépnek fel. Az első szövetségi szintű kör összességében csalódást keltő eredményeire gondolok, amely kezdettől fogva nem tartogatott semmi jót a német egyetemek számára. Nem elég, hogy a német egyetem 16 különféle felsőoktatási törvény alá esik, még a támogatóját, a szövetségi államot is elvesztette. Az egyetem egyszerű tartományi kérdéssé válik; még az alaptörvény 74.cikkely 1. bekezd. 13. sz. is, amely egy konkuráló törvényhozási illetékesség formájában engedélyezi a szövetségi állam számára az egyetemi kutatások támogatását, csak régiók fölötti célokra érvényes, miközben egy megfelelő támogatást kifejezetten a szövetségi állam és a tartományok közti „megállapodástól” is függővé tesz. Úgy tűnik, Németország lassan oktatási és tudománypolitikai Abszurdisztánná válik. Mikor lesz végre vége annak, hogy a német oktatáspolitikusok „teli szájjal” beszélnek az európaizálódásról és globalizálódásról, de felülmúlhatatlanul provinciális a gondolkodásuk? A PISA sem elég? Most még azért is meg kell tennünk mindent, hogy közösen egy igazi oktatási provincia mintájává váljunk? Egy föderalizmus reform ára, amely amúgy sem érdemli ezt a megnevezést, mert a német kisállamiságot érintetlenül hagyja, túl nagy. Romba

dönti a jövő forrásait, amelyekről mindenki beszél, hogy azokat azonnal elpocsékolja: a tudást és a tudományt.

Akkor inkább - engedjessék meg ez a groteszk - ne is legyenek felsőoktatási törvények, és az egyetemeiket (ahogyan az egyes egyetemi klinikákkal máris megtörtént) a legtöbbet ígérőnek - talán amerikai vagy ázsiai felsőoktatási konszerneknek? - adjuk el. Pl. a Harvardnak vagyoni tekintetben könnyű lenne megvásárolni egy német egyetemet, persze a saját feltételei mellett (beleértve a tetemes tandíjat is). Ha az állam a tudomány valódi szükségleteit szem előtt téveszti, miért nem álmodhatnak erről az érintettek is? A Kiválósági Kezdeményezés (*Exzellenzinitiative*), amely, mint ahogy már említettük, az egyetemek rossz anyagi helyzetét valójában nem javítja, hanem inkább eltereli róla a figyelmet, és a külső eszközök kiapadhatatlannak vélt forrása sem sokat segít.

Apropó, külső források. Ezek a modern tudomány- és egyetemi statisztika bálványai, teljesen függetlenül attól, hogy kiválóságról van-e szó vagy a túlélésről. Ilyen eszközök, csak hogy emlékeztessék mindenkit, *Newton*, *Leibniz*, *Kant* és *Einstein* esetében nem ismertek. A világot akkor is lehet mozgatni, ha nem ülünk egy zsák pénzen, vagy nem szerepelünk az akadémiai könyvelők slágerlistáján. És persze nem minden arany, ami fénylik, és inséges időkben, ha az állam mindenkit, aki csak szeretne jönni, meghívna az egyetemeire, de elfelejtené kellőképpen megvendégelni őket, minden további anyagi eszközök igen szívesen fogadnak. Csak ezeknek éppen kiegészítő eszközöknek kell lenniük, és nem olyanoknak, melyek csak arra valók, hogy az egyetemek alapfinanszírozása esetén eltakarják az állam póreségét.

Szokásos esetben itt a szellemtudományok tapsolnak, mivel ők a külső forrásokban egy számkra amúgy is többé-kevésbé ismeretlen támogatási eszközt látnak, projektstruktúrákkal összekötve, melyeket alapjában idegennek mondanak. Emögött persze nem a szellemtudományi kutatások természete rejlik, sokkal inkább a társadalomtudományok jelentős szervezeti deficitje. Ténylegesen ezekben is sokkal több (projektjellegű) a közös, mint ahogyan azt a bölcsészek elszigetelt munkamódszereire vonatkozó notórius utalás - újabban a Wissenschaftsrat egy meglepően konzervatív ajánlásával igazolva - el akarja hitetni. Helyes, hogy a Kiválósági Kezdeményezést (*Exzellenzinitiative*) is a természettudományok, illetve általában az empirikus tudományok szükségleteire szabták, de helytelen, hogy ezért a szellemtudományok jól értelmezett szükségleteinek kielégítésére alkalmatlan. A szép humboldti mondást, „egyedül és szabadon kutatni” túl szűken és túl kényelmesen értelmezik, pedig az a kutatás tulajdonképpeni autonómiájára céloz, és nem az individuális, a teljes szellemtudományi területre érvényes privilégiumra. Persze az is igaz, hogy a szellemtudományok megőrizték önmagukban az eredeti kutatásfogalom emlékét, amely egy kutató igazságkeresés értelmében még szorosan összefüggött a kutató szubjektummal. Csak az újabb fejlődés során lesz a kutató szubjektumból a „kutatás” - saját, nem utolsósorban intézményes problémákkal. [9]

Mi legyen a szellemtudományokkal?

Maradjunk még egy pillanattal a szellemtudományoknál. Ezek jelenleg más okokból kifolyólag is tudománypolitikai ellenszélben hajóznak. A szellemtudományoknak - mindannyian tudjuk - nehéz dolguk van, hogy a szokásos módon hasznossá tegyék magukat, tárgyuk sok esetben kevésbé hasznos, szép, történelmi és művelt, melyek haszna ott kezdődik, ahol a hasznos tudományos konkurensek befejezték a magukét, ahol egy kultúra nem dolgozik, hanem ünnepel. Ez persze egy klisé, de olyan, amely a nyilvános, néha egyetemi tudatba mélyen bevésődött, amely a másik tudományos oldal képviselőinek tekintetében felcsillantja a szánalmat, és a gyenge helyzetet, melyet a szellemtudományok a nyilvánosság előtt képviselnek, mikor pénzről és más hasznos dolgokról van szó.

Pedig a szellemtudományok története egész másképp kezdődött, igényesebben, igen, filozofikusán. A szellemtudomány ugyanis az idealista filozófia „találmánya”. Ez utóbbi - Fichte és Hegel ezúton is mindenkit üdvözöl! - felfedezte a szellemet, mint a világ valódi építőmesterét és a szellem tudományait, mint annak igazi elemzőit. Innen származik elméleti igénye is, mely lényegében különbözik az angolszász humanisták magától értetődőségétől, amely sokkal pragmatikusabban és empirikusabban orientált. Ezt az (elméleti) igényt minden esetben a filozófia elégítette ki; a szellemtudományok, ahogy a XIX. században a filozófián túl kialakultak, a történelemtudomány és a filológia felemelkedésével hamarosan történelmi és filológiai igába kerültek. Még mindig ez alatt vannak, függetlenül attól, hogy ők maguk ezt így látják-e, vagy sem. Világunk racionalitásában és annak előmozdításában kevés részük van.

És mégis, feláldozásuk, amit ma néhányan javasolnak - érezzenek bár szánalmat vagy megvetést -, a világnak, melyben élünk, és saját szempontunkból, a homo sapienséből, ahogy büszkén nevezzük magunkat, nem lenne hasznunkra. Egy szellemtudományok nélküli világ egy érthető kultúra nélküli világ lenne, az ostobák alvása, azoké, akik a természet (jobb híján a piac) alatt értenek mindent, a szellem és kultúra alatt pedig semmit. Végül is az, amit a szellem alkot és alkotott, nem a hullámok fodrozása az ember természetén, hanem az ember második természete, amely nélkül az elsőnek (a fizikai természetnek) - amennyiben ez az embert akarja - sem lenne semmi esélye. Az ember csak kultúrlényként ember, és kizárólag csak akkor, ha azt meg is ragadja, fel is fogja.

Éppen ez a megragadás a feladata még mindig a szellemtudománynak. Az emberi világnak nem csupán természeti, hanem kulturális formája is létezik - amihez egyébként maga a tudomány és a gazdaság is tartozik - és igazság szerint csak akkor válik az emberek kulturális formájává, ha az ember ezt a formát nem pusztán birtokolja, ahogyan például kék szemet vagy lúdtalpat mondhat a magáénak, hanem ha az öntudata részévé teszi. Az öntudat legmagasabb formája azonban (Hegel után szabadon) a tudományos (vagy filozófiai) tudat. Csak reflektálva érti meg az ember saját magát; és ezek a reflexiók a társadalomtudományok - ha magukat igazán értik.

Általában ezt nem teszik, amiért is a másik kulturális oldal dorgálása, a természettudományosé, de a gazdasági és politikai oldalé is, nem minden esetben alaptalan. A szellemtudományok ezzel gyakorta maguk okozzák saját tényszerű jelentőségvesztésüket. Szeretnek emlékezni, kedvelik a letűnt világot és nem boldogulnak a sajátjukban. Ha mégis megpróbálnák, legtöbbször nem erősítik ennek a világnak az értelmét, hanem kitérnek előle, beleszeretnek pl. a posztmodern fecsegésébe, az értelem (és a tudományos) racionalitás háta mögé kerülnek, és ezzel csak megerősítik megvetőik előítéleteit.

Semmi kétség, a szellemtudományok valódi krízisbe kerültek, és semmi esetre sem csupán képzeltebe. A válságok vagy boldogan végződnek vagy halállal, csak ritkán azzal, hogy minden a régiben marad. Ez azonban azt jelenti, hogy a szellemtudományok a mostani helyzetből testben és lélekben megerősödve, intézményes vagy lelki valójukban megerősödve kerülnek ki, vagy tartós sorvadás, ha nem teljes diszciplináris halál lenne a sorsuk, amely még intézményes halál is lenne. Eközben az egyetemen belüli vitában is tisztázni kell, hogy a szellemtudomány az eredeti fogalomnak megfelelően az a „hely”, ahol modern kultúrák, illetve társadalmak saját magukról, mégpedig tudományos formában, alkotnak tudást. Ezt nem *pozitív* tudás formájában teszi, mint a természettudományok, hanem *orientálódó* tudás formájában, anélkül, hogy ezért, mint ahogyan azt néha feltételezik vagy megkívánják, rögtön az orientáló tudomány státuszára kellene vagy tudna igényt tartani. A lényeg, hogy önnön gondolkodása vagy cselekvése által világoSSá teszik, hogy egy szellemtudományok nélküli kultúra csak egy felére csökkentett kultúra lenne, vagy inkább egyáltalán nem is létezne.

Egyetemes orvosság

Hogyan nézhetne ki általánosságban az az orvosság, amely az egyetemek jövőjét biztosítaná? Hiszen, hogy az egyetemnek (szellemtudománnyal vagy a nélkül) van jövője, az egyáltalán nem biztos; legalábbis nem abban az értelemben, hogy egy kutatási és tudományos rendszer intézményes magjának szerepét biztosítaná önmagának. Ennek köze van az európai kutatási és tudományos tér fejlődéséhez. Európa - gazdaságpolitikai és pénzügy- politikai dolgokban egyáltalán, de egyre inkább oktatáspolitikai szempontból is - fejlődik. A felsőoktatás területén ez azt jelenti, hogy a csúcskutatások és megfelelő képzés szemszögéből nézve Európában belátható időn belül 20-30 egyetem fogja meghatározni a csúcsmínőségi szintet. Bizonyos értelemben késő középkori viszonyok ismétlődnek meg. Akkor pl. Oxford, Párizs és Padova versenyzett egymással, nem pedig, lokális szinten Oxford pl. Glasgow-val, Párizs pl. Avignonnal vagy Padova pl. Ferrarával. Ez a lokális konkurencia is adott volt, leginkább tudományágra lebontva, de a tudomány és oktatás zenéje más-más területen volt hallható, pontosan európai területeken. Ahogyan mondtam, így fog ez kinézni a jövő Európájában is. Tehát ma minden egyetemnek és minden oktatáspolitikának nemzeti szinten kellene meggondolnia, milyen szerepet játszhatna, illetve kellene játszania a jövőben. Aki most nem figyel, lekési a vonatot, feltéve, ha egyáltalán ebbe az irányba akar haladni.

Ezt azonban nem tudja mindenki megtenni. Ahogyan azt sem lehet előre elhatározni, hogy holnaptól, mikor kinyitják a pénzcspapot, kutatási vagy akár elit egyetem legyünk, és azt sem, hogy belátható időn belül a legjobb európai egyetemek koncertjén mi is muzsikáljunk. Az ehhez szükséges intézményes előfeltételek közé tartozik, hogy bizonyos nagyságú legyen az intézmény és megfelelő tudományág- és teljesítmény-spektrum jelenjen meg. Valamint, hogy teljesítményképes tudományos környezetbe legyen ágyazva (Németországba pl. a Max Planck Intézetek és Helmholtz Központok közelsége), ami - a Kiválóság Kezdeményezés harmadik csoportjánál, a jövőkonceptciónál is meghatározó lévén - kívánatos együttműködést biztosíthat. Ez persze nem jelenti azt is, hogy az olyan egyetemeknek, melyek nem ilyen környezetben működnek, nincs jövőjük. Hiszen egyetemeket nem csupán tudományos szempontok alapján alapítanak - ugyanúgy -, hanem inkább általánosabb oktatási és regionális politikai szempontok alapján. Ebben az esetben olyan feladatot látnak el, amely nem annyira a tudomány szükségleteit, hanem egy tartományt vagy régiót elégíti ki. Ez nem csökkenti a tudományossággal szemben támasztott elvárásokat, a humboldti egyetemen a kutatás alapján folyó oktatás elve képviseli ezt, de mégsem teszi ki az egyetemet annak a kényszernek, hogy olyasmi legyen, ami az adott körülmények között elérhetetlen.

Ebben az esetben is egy biztos: minden egyetem helyesen cselekszik, ha megfelelő súlypontot keresve saját arculatot alakít ki. Meg kell mutatni, mit képvisel a tudományos és közoktatásban, mit akar elérni az eszközeivel, és mit nem. A túlzott igények, ahogyan az manapság számos egyetem önképére jellemző, csak zavaróan hatnak. Önkéntelenül is arra hívják fel a figyelmet, hogy milyen nagy a szakadék az igény és a valóság között. Egyébként az egyetemi profil-kialakítás kényszerűen egy differenciált egyetemi rendszerhez vezet, melyben egyenlőtlenül elosztott univerzalitáson (a szakszerű és diszciplináris spektrumra vonatkozóan), transzdiszciplinaritáson, a tudományos minőségen és kiválóságon keresztül egyetemi egyenlőtlenségek jelentkeznek. Az az elképzelés, hogy egy olyan egyetemi rendszer, mint a német, a jövőben is továbbvihető tudományos minőségi szempontok alapján, mint egy lényegében homogén rendszer, amely valaha több rendszerből állt (lényegesen kisebb intézmények formájában), az csak illúzió. Egy ilyen rendszert minden egyetemi dolog mértékévé tenni, középtávon feltétlenül közös közepszerűséget jelentene.

Záró megjegyzés

A reformokból a tudománynak, de főleg az egyetemeknek elégük van. Meg is lehet érteni. De a tudomány természetét tekintve mozgás, változás, reform. Ő az állandó új, amely saját feltételeit is mindig újratermeli. Ez az intézményes mozgásaira is érvényes. Eddig a reform intézményes kontextusban legtöbbször a tudománypolitika által diktált reform volt - nem új igazgatás, amely még tartományi és szövetségi szinten sem hoz, nyilván csillapíthatatlan oktatási éhségét követve, új felsőoktatási törvényeket - itt az idő, hogy a tudomány maga, a saját egyetemi formájában, az intézményes fejlődés tárgyává váljon. Ennek feltétele, elismerten, a tudományon belül is egy új tudat, mégpedig az a tudat, hogy a megszokott intézményes formái nem természettől adóttak, itt éppen: a rendező értelem által adóttak, hanem a saját természet jól értelmezett intézményes kifejezése, t.i. a kutató természeté, illetve a kutató értelemé. A kutatási dinamikát kell az intézményes dinamikának követnie, és nem fordítva, ahogyan azt néhányan hiszik. Amennyiben ez nem történik meg, akkor a kutatási és tudományos rendszerünk korábban kritizált statikája győzedelmeskedik az intézményes fejlődés felett, az egyetemes felett is, és előbb vagy utóbb, a kutatási akarat is meggyengül.

IRODALOM

- [1] Tudományos Tanács: Tézisek az egyetemi kutatásról. Tudományos Tanács: Ajánlások és állásfoglalások. Köln, 1996. I; 1997. 8.
- [2] Kutatástámogatás Németországban: A Nemzetközi Bizottság jelentése a Német Kutatási Társaság és a Max PLANCK Társaság rendszer-évaluációjáról. Hannover, 1999.
- [3] Tudományos Tanács: Tézisek a tudományos rendszerek fejlődéséről a jövőben, Németországban. Köln, 2000. 12.
- [4] Egy jövőképes német tudományos rendszer sarokpontjai. Tizenkét ajánlás. Hannover, 2005. (május)
- [5] Lásd GARWIN: US Universities Create Bridges between Physics and Biology. Nature 397, 1999. január 7. 3.
- [6] Lásd J. MITTELSTRASS: Transzdiszciplinaritás - tudományos jövő és intézményes valóság. Konstanz, 2003. (Konstanzi Egyetemi Beszédék 214)
- [7] Többek között C.F. GETHMANN: Egészség mérték után? Transzdiszciplináris tanulmány egy tartós egészségügyi rendszer alapjaihoz. Berlin, (Berlin-Brandenburgi Tudományos Akadémia) 2006.
- [8] Tudományos Tanács: Ajánlások a társadalomtudományok fejlődéséhez és támogatásához Németországban I. (Állásfoglalás). Berlin, 2006. január 27. (7068-06) Hasonlítsd össze ezzel szemben C.F. GETHMANN: Társadalomtudományi Kiáltvány; Berlin (Berlin-Brandenburgi Tudományos Akadémia) 2005.
- [9] Lásd. J. MITTELSTRASS: A karok és a filozófia vitája. In: V.GERHARDT (Szerk): Kant a karok vitájában. Berlin/New York 2005. 39-60, itt 55. oldaltól, 2008. 12. 08.

Jacob és Wilhelm Grimm Központ olvasóterme (Humboldt Universität, Berlin)
Fotó: Matthias Heyde